

Адаманова З.О., Кальченко Т.В.

УДК 008+422.322

ПОТЕНЦІАЛ ЛОКАЛЬНИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ В НОВІЙ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНІЙ ПАРАДИГМІ ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Вступ. Проблематику досліджень сучасного світу суттєво корегує системна трансформація економічної, політичної, інформаційно-технологічної, соціокультурної міжцивілізаційної взаємодії у контексті глобалізаційної парадигми розвитку у складному симбіозі сучасних економічних ідеологій. Відбувається становлення глобальної економіки – феномену ХХІ століття, який, з одного боку, здатен мобілізувати світовий ресурсний потенціал у напрямі його ефективної реалізації, динамізувати міжнародний рух факторів, оптимізувати галузево-регіональні пропорції, а з другого – породжує складні для розуміння і вирішення проблеми соціально-економічного розвитку людської цивілізації. Асинхронність, диспропорційність та нерівномірність взаємовідносин суб'єктів глобальної економічної системи стають каталізатором кризових явищ і процесів з руйнівним потенціалом глобального масштабу. Водночас в епіцентрах криз зосереджуються не тільки імпульси деструктиву, а і прогресу, акселерується пошук адекватних моделей поведінки корпорацій, країн, регіональних та міжрегіональних утворень, міжнародних організацій.

Постановка задачі. З нашої точки зору, багато в чому потенціал стабільного світового розвитку багато в чому визначається саме цивілізаційними чинниками. У багатогранному цивілізаційному ряді особливе місце займає проблема так званих локальних цивілізацій. Існують різного роду, на основі різних підстав і показників, типології цивілізацій (Н. Данілевського, А. Тойнбі, До. Леві-Строса, А. Крабера, С. Хантінгтона та інших.), майже всі вони критеріями вимірювання динаміки і співвідношення цивілізацій виділяють шість чинників, що складають генетичне ядро цивілізацій і є визначальними в їх долі [4, с.259]:

- 1) демографічний – чисельність і темпи динаміки населення, його структура, процеси міграції;
- 2) природно-екологічний – забезпеченість природними ресурсами, територією, кліматичні умови, рівень забруднення середовища, частота екологічних і техногенних катастроф;
- 3) технологічний – технологічний рівень виробництва і продукції (переважаючий технологічний метод виробництва, технологічний устрій, рівень інноваційної активності, конкурентоспроможність продукції);
- 4) економічний – обсяг і темпи динаміки ВВП, рівень економічного розвитку (ВВП на душу населення), структура економіки, залученість в міжнародну торгівлю;
- 5) соціально-політичний – соціальна структура, політичний лад, соціально-політичні конфлікти (революції, війни); могутність і активність держави, рівень правового регулювання тощо;
- 6) духовна сфера – переважаючий соціокультурний лад, рівень розвитку культури, науки і винахідництва, освіти; моральний стан суспільства (браки і розлучення); активність релігійного життя і її вплив на суспільство; ідеологічний настрій, система цивілізаційних цінностей.

Результати. Слід зазначити, що на початок ХХІ століття локальні цивілізації четвертого покоління вийшли з різкою диференціацією основних макропоказників, економічного і військово-політичного потенціалу, що є передумовою для посилення співпраці і можливого зіткнення цивілізацій. Кумуютивно всі цивілізаційні групи можна представити наступним чином (таблиця 1)

Хоча тут відсутні африканська і океанічна цивілізації, а по західноєвропейській, євразійській і латиноамериканській інформація є не повною, проте чітко вимальовуються дві групи цивілізацій. Більш розвинуті цивілізації при невеликій частині в чисельності населення (за даними в таблиці 1– 1/8) володіють домінуючим економічним потенціалом (більше половини зовнішньої торгівлі і витрат центральних урядів, близько половини світового ВВП, більше 40% інвестицій).

Інша група – 5 цивілізацій з нижчим рівнем розвитку і слабким потенціалом: тут зосереджено 55% населення, але на нього припадає всього 22% ВВП, 8,5% зовнішньої торгівлі (отже, відносний рівень глобалізації, якщо його вимірювати співвідношенням зовнішньої торгівлі і ВВП, в 2,8 рази менший), 30% інвестицій і 10% витрат центральних урядів [7, с.22]. Хоча чисельність збройних сил цієї групи в 2,6 рази вища, але оснащені вони набагато гірше (якщо виключити ядерний потенціал Росії). Слід також врахувати, що перша група цивілізацій набагато більше інтегрована і домінує в світовому цивілізаційному просторі. Західний регіон як і раніше є лідером світової модернізації. Він вже вступив в постіндустріальну фазу. Проте в західному типі суспільства накопичуються серйозні проблеми. Особливо гостро стоїть питання відношення Заходу до менш розвиненої периферії.

Кількість локальних цивілізацій то зростає – деякі з них переживають періоди бифуркацій – відгалуження цивілізації наступних поколінь, то скорочується – спостерігається знищення цивілізацій, а інші не проходять повний цикл розвитку. Тобто динаміка цивілізацій характеризується багатоманітністю, нерівномірністю ритмів, злетами та падіннями. Саме в цьому проявляється складність дослідження цивілізаційних систем та історичного процесу в цілому. Динаміка суспільства, соціокультурних груп і систем може мати різноманітні варіації, вона не вкладається в односпрямований еволюційний процес. При цьому фахівці намагаються виокремити певні закономірності і тенденції: динамічний взаємовплив світових і локальних цивілізацій, періодична зміна їх поколінь, що пов'язана з переходом до нових історичних епох. При кожному такому переході не тільки змінюється кількість цивілізацій, а й характер та середовище їх функціонування, з'являються нові лідери, а колишні зникають з історичної сцени [1, с.19]. Генеза локальних цивілізацій не може бути описана лише діалектичною парадигмою, оскільки для розвитку цих систем характерна певна

хаотичність, різноспрямованість і внутрішня нестабільність. Тому для створення повноцінної картини історичного процесу як зміни цивілізації необхідне застосування синергетичної концепції, яка виступає не стільки як альтернатива діалектичній, скільки як її доповнення. На думку фахівців, саме в наш час відбувається перехід до нового історичного надциклу і до четвертого покоління локальних цивілізацій [3, с.45]. На користь того, що формується четверте покоління локальних цивілізацій, свідчать процеси, які відбуваються у сучасному світі: перехід на нову стадію історичного прогресу; гуманістично-креативний, ноосферний пост-індустріальний тип розвитку; наявність глобальних парадоксів диференціації та дезінтеграції. Це стосується, насамперед, західної цивілізації, котра домінувала в індустріальному суспільстві і потім поширилась на Північну і Латинську Америку, Австралію, Океанію, перетворила на колонії Індію, Африку, підкорила своєму впливу Китай. Але сьогодні змінюється система відносин у світі, і колишні колонії стають потужними економічними і культурними центрами. Отже, локальні цивілізації (насамперед, незахідні) вийшли на новий етап розвитку, коли вони вже самі є центрами глобальної економіки і політики (Китай, Індія, Сингапур). З іншого боку, така ситуація загострює конфлікт між цивілізаціями, створюючи небезпечні, як у локальному, так і у глобальному вимірах, нові геополітичні реалії. Якщо розуміти регіональну цивілізацію як сукупність локальних, то у сучасному світі можна виокремити три ключові регіональні цивілізації за просторовими і культурними ознаками: західну, східноазіатську та цивілізацію кораничної культури (вона же ісламська, мусульманська). Звертається увага на суперечності між окремими регіональними центрами Західної цивілізації, зокрема США і Європи, хоча в основному вони не стосуються спрямованості глобалізаційних процесів. На тлі песимістичних прогнозів щодо західної цивілізації, на яких наголошує С.Хантінгтон, І.Каганець та багато російських дослідників, розглядаються різноманітні схеми панування лідерства у світовому порядку в руках регіональних цивілізацій. У цьому процесі не останню роль відіграє розвиток цивілізаційної теорії в незахідних країнах. Принципово змінюється система оцінки місця і ролі незахідних цивілізацій як другорядних порівняно із Заходом. На сьогоднішній день ставиться під сумнів або заперечується вцілому однолінійна схема розвитку культури як рух від простого до складного, від міфу до логосу, від античності до сучасності, від локального до загальнолюдського. Еволюція людства та культури розглядається як різноспрямований, багатоплановий і плюралістичний процес, під час якого відбуваються зміни у цивілізаційних системах, які не можна зводити до одного типу глобальної культури.

Таблиця 1. Питома вага цивілізацій в населенні, економічному і військовому потенціалі світу на прикінці 90-х років (%) [7, с.21]

Цивілізації і країни	Населення	Економічний потенціал					Військовий потенціал		
		ВВП за ПКС ¹ , %	Інвестиції, %	Зовнішня торгівля, %	Зовнішня заборгованість, %	Витрати центральних урядів, %	Військові витрати, %	Чисельність армії	Ядерна зброя
Північноамериканська (США і Канада)	5,1	22,4	18,8	17,2	26,2	19,7	34,1	7,4	40,0
Західноєвропейська (Німеччина, Англія, Франція, Італія)	4,4	14,5	12,3	24,5	13,1 ²	29,3	17,4	5,6	2,5
Японська (Японія, Корея)	3,0	9,5	12,5	10,0	1,9 ³	14,8	6,1	1,9	–
Разом більш розвинені цивілізації	12,5	46,4	42,4	51,5	41,2	55,1	57,6	14,9	42,5
Росія	2,6	1,6	1,0	1,4	3,2	0,5	1,7	2,9	55,0
Китай	21,1	10,7	16,6	2,4	3,5	3,9	7,3	12,9	1,3
Індія	16,4	4,1	3,9	0,7	3,4	0,7	0,9	5,6	0,1
Латиноамериканська (Мексика, Бразилія)	4,9	4,9	4,2	2,0	3,2	3,5	4,6	7,4	0,1
Мусульманська (Індонезія, Пакистан, Турція, Іран)	7,9	5,4	4,4	2,0	7,4	1,5	2,1	9,2	–
Разом менш розвинені цивілізації	52,9	21,7	30,1	8,5	20,7	10,1	16,6	38,0	56,5
Весь світ	100	100	100	100	100	100	100	100	100

1. ПКС – паритет купівельної спроможності в доларах США
2. Без Італії.
3. Корея.

Процес модернізації в Далекосхідному регіоні відбувається достатньо безболісно. Китайський досвід засвідчив, що еволюційне перетворення командної економіки у ринкову може поєднуватися з високими темпами зростання і відбуватися соціально-прийнятним шляхом, виходячи з особливостей національної специфіки. Значні обсяги суспільної власності, політика вирівнювання доходів та підтримки розподілу за працею дозволили уникнути надмірного розшарування суспільства та сприяли підтримці соціальної злагоди. Отже, у разі активного адміністративного втручання послідовність економічних реформ виявилася критич-

но важливою для ефективності економічної стратегії. Відповідна послідовність та тривалість складових перехідної стратегії можлива лише у разі збереження жорсткої державної влади та обмеження демократії, тому запровадження демократичних засад суспільного життя в країні – ще попереду. Послідовність та наступність китайських реформ дала можливість уникнути інституційного та трансформаційного шоків, що загальмували економічний розвиток країн Центральної та Східної Європи, та зберегти керуваність економікою. Основні нові індустріальні країни (НІК) – Японія, Південна Корея, Сінгапур і Тайвань – за повоєнні роки перейшли від відсталі, напівфеодальної суспільно-економічної системи до сучасної високотехнологічної конкурентоспроможної економіки. У 1970-1980рр. середньорічні темпи зростання ВВП по НІК становили 9,4% проти 5,8% по країнах, що розвиваються [5, с.46]. Характерно, що цим країнам властивий низький рівень інфляції, що у середньому за 1961-1990рр. становила 7,5%. У Південній Кореї за 1961-1980рр. вона становила близько 18%, з 1980р. відбулося її зниження, у Тайвані – 6,2%, в Гонконзі – 8,8% [8, с.12]. У 1980-1992рр. зростання ВВП на душу населення становило у Південній Кореї 7,1%, Тайвані – 6,1%, Таїланді – 5,8% [8, с.65]. Таке стрімке економічне зростання дозволяє сьогодні говорити про досягнення цими країнами національного економічного успіху. Чинники цього успіху слід шукати в особливостях економічних стратегій, що дозволили поєднати потреби ефективного включення до світової економічної системи та збереження своєрідності національних суспільно-економічних систем. Значний прорив показує індійська цивілізація (таблиця 2)

Таблиця 2. Економічний розвиток на період 2006р.[9]

Країни	Населення	ВВП	Рівень інфляції	Прямі іноземні інвестиції
Китай	1,3 млрд.чол	2,6 триліонів дол.США	3,6%	78,1 млрд.дол.США
Японія	127,76млн.чол	4,368.43млн.дол.США	- 0,9%	- 6,784млн.дол.США
Індія	1,1млрд.чол	911,8млрд.дол.США	5,9%	17,5млрд.дол.США

Приблизно сьома частина населення модернізується вельми успішно, цьому парадоксальним чином сприяє збереження кастової системи: під цією парасолькою утримується у відносній покорі шість сьомих населення, зберігається демократія і економічне зростання. Але така рівновага навряд чи може бути тривалою. Від реформування кастової системи і залучення широких верств населення в активніше суспільне життя залежить майбутнє Південно-Азіатського регіону.

Щодо мусульманської регіональної цивілізації, то, перш за все, звертається увага на значний потенціал цієї культури, що має глобальний вплив. Саме цей фактор використовується нині Заходом для протистояння з іншими регіональними цивілізаціями. Водночас мусульманська цивілізація не має явних лідерів, здатних взяти на себе відповідальність за спрямованість глобальних процесів.

Росія як регіональна цивілізація має всі необхідні передумови для зміни спрямованості глобальних процесів. Однак подібна точка зору у більшості випадків не сприймається світовим співтовариством. Із занепадом військового промислового комплексу колишнього СРСР Росія назавжди втратила потенційну можливість на світове лідерство. З точки зору російських дослідників, динаміка світових і локальних цивілізацій є взаємопов'язаною, хоча й неоднозначною [2, с.45].

В стані занепаду опинилася африканська (на південь від Сахари) цивілізація. Власний цивілізаційний рівень тут настільки відрізняється від європейського, що спроби модернізації ззовні привели до соціокультурної деградації. Зараз доля Африки багато в чому залежить від того, наскільки ефективну допомогу їй надасть розвинутий світ. Порівняно молоді цивілізації – північноамериканська, латиноамериканська – знаходяться у фазі розквіту. Євразійська цивілізація, що знаходилась в другій половині ХХ ст. серед лідерів, очолювала світову систему соціалізму, сьогодні зазнала крах, увійшла до фази розпаду. Глибоко поляризованою є океанічна цивілізація: в її складі існують і такі високорозвинуті держави, як Австралія Нова Зеландія, і бідні країни Мікронезії, Полінезії і Меланезії.

Висновки. У перспективі ж на середину ХХІ ст. можна намітити наступні тенденції економічної динаміки цивілізацій четвертого покоління на фоні глобалізації, що поглиблюється. До найбільш характерних належать:

По-перше, більша синхронізація економічних циклів і криз, які не матимуть штучних кордонів. Ймовірно, ще декілька десятиліть припаде на період становлення постіндустріального суспільства в авангардних цивілізаціях, а у тих, що відстають, перехідний період затягнеться на більш тривалий час. Чітко почнуть проявлятися півсторічні Конратьєвські цикли з тривалими кризовими фазами на стику циклів (можливо, такі кризи будуть спостерігатися у 10–20 і 60–70-ті рр. ХХІ ст.) Збережеться ритм середньотермінових циклів з періодичними економічними кризами приблизно кожне десятиліття. Світова криза 2001–2002 рр. підтвердила цю тенденцію. Всі ці цикли і кризи носять глобальний характер, але в кожній цивілізації мають своєрідний прояв, причому сильні цивілізації, які є лідерами світового господарства, будуть намагатися перенести вагу криз на більш слабкі цивілізаційні утворення.

По-друге, спостерігатиметься поетапне утвердження постіндустріального економічного способу виробництва з характерним набором і співвідношенням устроїв: державного (в соціокультурному, оборонному секторах, стратегічних галузях), приватного і змішаного (в галузях важкої промисловості, в будівництві,

банківській справі), дрібнотоварного (малий бізнес, середній), у сфері послуг, роздрібній торгівлі, частково в сільському господарстві; інтернаціонального в частині секторів, безпосередньо втягнутих у глобальну економіку, і тих, що є власністю ТНК.

По-третьє, більш чітко розмежується ринковий і неринковий сектори – за умов зростання частки і значення останнього у зв'язку з випереджаючим розвитком соціокультурної сфери, яка не може функціонувати цілком на ринкових принципах, а також розвитку дрібного натурального господарства для власного споживання. Е. Тоффлер відмічав як характерну рису третьої хвилі (постіндустріальної цивілізації) зміну співвідношення ринкового і неринкового виробництва, злиття виробника і споживача, що спостерігається, «відновлення великого сектору економіки, що ґрунтується на виробництві для споживання, а не для обміну». Ця тенденція тим більше є важливою, що забезпечує зайнятість робітників, які витісняються з сфери виробництва товарів та послуг. Безроздільне панування ринку, яке було характерним для індустріальної цивілізації, поступово відійде у минуле.

Співвідношення ринкового і неринкового секторів істотно розрізняються за локальними цивілізаціями: частка неринкового сектору є найменшою у Північній Америці (де значна частка соціальних послуг має платний, ринковий характер) і Японії, але значно вищою у Західній Європі і в решті цивілізацій, де суттєва частка потреби у продовольстві і послуг задовольняється за рахунок родинного і домашнього господарства.

По-четверте, можна очікувати на зміну співвідношення реальної і «віртуальної» економіки, що віддзеркалює пропорції відтворення у викривленій реальності фінансово-кредитних цінностей, які обертаються за власними законами. Потужний потік фінансового капіталу, посилений можливостями сучасних інформаційних технологій, розширює сферу спекулятивної гри на фондових біржах. Віртуальні потоки перебувають під контролем потужних ТНК, які концентруються в західних цивілізаціях, і міжнародних фінансових організацій, які реалізують інтереси головних акціонерів і засновників – західної цивілізації і, перш за все, США.

Джерела та література

1. Воронов І.О. Глобалізація і політика: Реалії і перспективи соціальних трансформацій / Воронов І.О. – К.: Генеза, 2004.
2. Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / Н.П. Поліщук (пер.з англ.). – К.: Альтерпрес, 2004.
3. Ерасов Б.С. Цивілізації: Универсалии и самобытность. – М.: Юниверс, 2002.
4. Кузик Б. Н., Яковец Ю. В., Цивілізації: теорія, історія, діалог, майбутнє, у 2т. – М.: Інститут економічних стратегій, 2006.
5. Колганов А. Закономерности переходной экономики: экономические теории и модели // Вопр. экономики. – №2. – 1995.
6. Мозговий О.Л. Глобалізація як вимір сучасності: соціально-філософський аналіз: Автореф. дис. канд. філос. наук: 09.00.03 / АПН України; Інститут вищої освіти. – К., 2007.
7. Яковец Ю.В. Глобалізація і взаємодія цивілізацій. – М.: ЗАО "Изд-во "Экономика", 2003.
8. Stiglitz J. Some Lessons From the East Asian Miracle // The World Bank Research Observer. – Vol. 11. – № 2. – August 1990.
9. World bank, key development data & statistics: <http://web.worldbank.org/>

Андрушків Б.М., Паляниця В.А.

УДК 330.131.7

МЕТОДИ ОЦІНКИ ТА АНАЛІЗУ РИЗИКУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

В умовах ринкової економіки особливого значення набуває проблема, пов'язана з ризиком у виробничих ланках народного господарства. Які ж причини цього? Перш за все, ринок – це вільне підприємництво. Перед його суб'єктами відкриваються можливості дії у різних напрямках залежно від цілей, які ставить перед собою підприємство. Немає повної гарантії, що обраний шлях приведе до результатів, які поставила перед собою фірма. Для ринкового господарства характерними є зміни економічної ситуації, посилення чи послаблення конкурентної боротьби або спади ділової активності та ряд інших факторів невпевності.

У цих умовах успіх підприємств залежить від того, наскільки вони будуть правильно орієнтуватися у цій складній обстановці, як точно зможуть передбачити і врахувати появу негативних факторів, що ведуть до втрат. Іншими словами, треба, знати, що таке ризик, як оцінити його рівень та уникнути збитків, яких він може завдати.

Ризик є невід'ємним атрибутом ринкових економічних відносин. За своєю суттю він є платою за економічну свободу, яку мають суб'єкти господарювання, оскільки володіють унікальним, але в той же час обмеженим набором ресурсів – фінансових, виробничих, трудових. Більшість рішень відносно ефективної організації й управління бізнесом приймається в умовах невизначеності, яку підприємство прагне подолати, щоб скоротити рівень втрат, спричинених ризиком. Ризики об'єктивно неминучі в діяльності підприємства, отже, виникає потреба в пошуку шляхів запобігання втратам, що виникають внаслідок їх дії. Таким чином постає питання щодо дієвого управління кожним видом ризику, у вирішенні якого провідне місце належить можливості і вмінню передбачити й мінімізувати економічні ризики, визначивши загальні й конкретні при-